

doi:10.5559/di.22.2.09

Slaven Ravlić SVJETOVI IDEOLOGIJE Uvod u političke ideologije

CID, Politička kultura, Podgorica, Zagreb, 2013.,
384 str.

Antoine Destutt de Tracy nije ni slutio da će pojam *ideologije* – prvotno zamišljen kao znanost o idejama – što ga je skovao 1796. godine, postati u političkoj i sociološkoj misli, ali i šire, jedan od onih pojmova koji izaziva kontroverze i različita, najčešće dijametralno oprečna, tumačenja i vrednovanja. Kao što je autor u *Predgovoru* knjige naveo, ideologija je u zadnjim desetljećima sve zanimljivija tema u akademskoj zajednici. Cilj je ove knjige da sustavno predstavi glavne političke ideologije, "temeljne ideje koje ih ujedinjuju", tipove i forme kojima se izražavaju, kao i intelektualne, odnosno političke, aktere koji su ih formulirali i zastupali (str. 2). Međutim, Ravlić u ovom impresivnom intelektualnom zahvatu ide i korak dalje, pa kontekstualizira i lokalizira osam analiziranih političkih ideologija u prostoru Hrvatske i nekih zemalja Jugoistočne Europe (Srbija, Slovenija, Bugarska, Crna Gora, Rumunjska). Knjiga se sastoji od *Predgovora*, *Literature*, *Kazala imena i pojmova* te deset poglavlja: *Pojam i funkcije političke ideologije*, *Liberalizam*, *Konzervativizam*, *Socijalizam*, *Nacionalizam*, *Fašizam*, *Feminizam*, *Ekologizam*, *Religijski fundamentalizam*, *Političke ideologije na početku trećeg milenija*.

U poglavlju *Pojam i funkcije političke ideologije* Ravlić formuliše precizne i detaljne uvide u genezu pojma političke ideologije od Francuske revolucije do današnjeg vremena. Riječ je o višeslojnom pojmu koji obuhvaća društvene ideale, vrednovanja, kritiku (postojećeg) društva od određene grupacije te, u konačnici, sadrži i mobilizacijsku komponentu, propisujući i sugerirajući sredstva djelovanja nužna za realizaciju društvenog ideala. Upravo je isprepletenost pojma ideologije s političkom moći te političkim djelovanjem utjecala na pejorativne uporabe i konotacije ovoga pojma. Ravlić podastire ključne teorije koje propitkuju ideologiju, sintetizira razne teorijske uvide o socijalnoj funkciji ideologije, a za potpuniji uvid u prirodu pojma ideologije upućuje na kompleksne veze između ideologije i znanosti. Moderni kritički orijentirani autori dovode u pitanje mišljenja koja ideologiju suprotstavljaju znanosti te pokazuju "da ni znanost nije vrijednosno neutralna", upozoravajući pritom ne samo na povezanost znanosti i moćnih socijalnih snaga nego i na vrijednosnu platformu na kojoj izrastaju znanstvene spoznaje, koje, dakako, "mogu služiti određenim interesima" (str. 28). Pritom autor podsjeća na to kako "učinkovite ideologije obično imaju znanstvene jezgre" (str. 32).

Drugo je poglavlje posvećeno *liberalizmu* – "najsnažnijoj ideologiji koja je ikad postojala" (str. 38), što ne isključuje mnogo nerazumijevanja, kritika i paradoksa koji je prate. Liberalizam je nastao na početku 19. stoljeća u Španjolskoj, odakle se širi na druge zemlje. Usprkos različitim tipovima liberalizma (klasični, demokratski, socijalni, konzervativni ili neoliberalizam), može se govoriti o stožernim idejama ove ideologije – sloboda, tolerancija, jednakost, vlasništvo, individualizam, konstitucionalizam, demokracija. O utjecajnosti liberalizma govori i činjenica da se uspješnost određenoga društva "povezivala s prihvatanjem liberalne ideologije" (str. 60). Budući da političke ideologije treba analizirati kontekstualizirano i lokalizirano, Ravlić liberalne ideje razmatra u kontekstu Jugo-

istočne Europe, konkretnije Hrvatske, Slovenije i Srbije, pokazujući da ova ideologija nikada nije bila dovoljno jak čimbenik da utječe na izgradnju moderne države etablirane na "slobodi pojedinca, vladavini prava i modernom tržišnom društvu", nego je, štoviše, bila pritisnuta konzervativizmom, čak krajnjom desnicom i socijalizmom (str. 60). Detaljna analiza pokazuje kako je liberalizam u svakoj od nabrojanih istočnoeuropskih zemalja imao specifičan razvoj i različit utjecaj.

Sredinom 19. stoljeća kao otpor modernizacijskim procesima javlja se *konzervativizam*, kao ideologija oprečna ne samo liberalizmu nego i socijalizmu. Neki konzervativni mislioci, poput Kirka, ne bi se složili s određenjem konzervativizma kao ideologije, nego, štoviše, u konzervativizmu prepoznaju "negaciju ideologije" (str. 75). S obzirom na to da podupire *status quo* i nesklon je promjenama, Mannheim je tvrdio da "konzervativna svijest po sebi nema utopiju", dok je za Huntingtona riječ o sustavu ideja "koje služe za obranu uspostavljenih institucija" u vremenima previranja ili situacijama kada su izložene napadima (str. 76). Za konzervativnu misao ključne su ideje poretka, autoriteta, pesimističnoga pogleda na ljudsku prirodu, tradicije, organicizma, religije, domoljublja i vlasništva. U teorijskim se promišljanjima javljaju razne klasifikacije konzervativizma, a Ravlić minuciozno predstavlja tri temeljna tipa konzervativizma (autoritarni, paternalistički, liberalni), kao i njihove podtipove. Iako "slijedi neke opće trendove konzervativizma u Europi", ova je ideologija na prostorima Jugoistočne Europe (Hrvatska, Slovenija, Srbija, Crna Gora) razvila i određene specifičnosti (na primjer, vezanost uz Crkvu, pojava se-

ljačkih stranaka, pa čak i pokreta, masovna socijalna osnova ...).

Uz liberalizam i konzervativizam, 19. stoljeće iznjedrilo je i *socijalizam* kao ideologiju koju prate mnogi paradoksi i valorizacije u rasponu od glorifikacije do demonizacije. Ravlić ističe kako je socijalizam "najšira od političkih ideologija" (str. 113) jer pokriva uistinu mnoge teorije, tradicije i ideološke oblike, no usprkos svim razlikama i unutarnjim sukobima, može se uputiti na zajedničke ideje – podruštvljenje, kooperacija, bratstvo, jednakost i sloboda. Upućujući na razne klasifikacije i tipologije socijalizma, autor detaljno analizira tri najutjecajnija tipa – anarhizam ili liberterski socijalizam, boljševizam ili boljševički socijalizam, odnosno komunizam, te demokratski socijalizam ili socijaldemokraciju. Socijalizam je ideologija koja je od druge polovice 19. stoljeća prisutna na području Jugoistočne Europe (Hrvatska, Slovenija, Srbija, Bugarska), pri čemu anarhizam, za razliku od komunizma i socijaldemokracije, nije imao osjetnijega utjecaja. Iznimka je duga anarhistička tradicija u Bugarskoj, povezana s Makedonijom i idejama nacionalnog oslobođenja i socijalne revolucije.

Prema Michaelu Freedanu, *nacionalizam* je "slabo usredotočena ideologija" (str. 160), bez jednoznačnog rješenja za pitanja poput organizacije društva, socijalne pravde, raspodjele resursa ... Za Adamsa riječ je o teorijski najmanje profinjenoj, ali zato "najproširenijoj ideologiji", koja ima veliku emocionalnu snagu (str. 161). Ova tumačenja dobro ilustriraju "kameleonsku narav nacionalističke ideologije" (str. 162). U jezgri ove ideologije jest nekoliko elementarnih ideja – nacija, nacionalni identitet, nacionalna država i nacionalna granica. "Nacionalizam nema samo jedan povijesni lik", ističe autor te precizno podastire neke od najutjecajnijih klasifikacija nacionalizma, pri čemu poseban analitički naglasak stavlja na liberalni, konzervativni, integralni, imperijalistički ili ekspansionistički te antikolonijalni nacionalizam. Analiza je upotpunjena i osvrtom

na specifične oblike nacionalizma, poput pannacionalizma, etatističkog ili birokratskog te kozmopolitskog nacionalizma. Po Ravličevu mišljenju, upravo je nacionalizam bio "najmoćnija ideologija" u Jugoslaviji – ona je, i u savezništvu s drugim ideologijama, dominirala (str. 183). Usprkos nekim zajedničkim obilježjima (na primjer, ekonomska, politička i kulturna nerazvijenost poticala je konzervativni i integralni nacionalizam, ekstremizam ...), nacionalizam je na ovim prostorima poprimio i neke specifične karakteristike, što je pokazano na primjerima Hrvatske i Srbije.

U literaturi često konkretiziran kao totalitarna ideologija, *fašizam* se kao ideologija javlja na početku 20. stoljeća. Svaka ideologija ima mitske elemente, no u fašizmu oni imaju središnju funkciju, pa se ova ideologija ponekad tumači i kao "politička religija" (str. 197). Riječ je o ideologiji koja negira prosvjetiteljske i liberalne ideje napretka, slobode i jednakosti te afirmira antiracionalizam, revoluciju, borbu, teror, zajednicu, nejednakost, vođe, rasizam i nacionalizam. Fašizam je svoj uspon doživio u specifičnom povijesnom, socioekonomskom i političkom kontekstu nakon Prvog svjetskog rata, pri čemu su dominirala dva oblika – talijanski fašizam i njemački nacizam, odnosno nacionalsocijalizam, a autor se osvrće i na frankizam te neofašizam. Ova je ideologija također imala znatan utjecaj u Jugoslaviji, iako, kako autor naglašava, "taj utjecaj nije bio jednoznačan" (str. 220). Ravličić daje pregled fašističkih ideologija i njihovih utjecaja, specifičnosti i posljedica u Hrvatskoj, Srbiji i Rumunjskoj.

Povijest *feminizma*, kao ideologije povezane sa ženskim pokretom, nije linearna, pa Ravličić, usprkos prihvatanju či-

njenice starosti ideja o pravima žena i jednakosti žena i muškaraca, feminizam određuje kao modernu ideologiju koja se u punom smislu formirala tek u drugoj polovici 20. stoljeća. Ni o feminizmu ne može se govoriti u jedini no kao i u ranijim analizama, autor naznačuje nekoliko temeljnih ideja ove ideologije – rodna jednakost, spolna dominacija i oslobođenje žena. S obzirom na progresivnost feminističke ideologije, autor ističe da je ideja o "reakcionarnom feminizmu ... *contradictio in adjecto*" (str. 242). To se dobro vidi i na primjeru nacionalsocijalističkih ženskih organizacija, koje nisu imale nikakve veze s feminizmom – nacionalsocijalizam je, naime, "bio zbiljski antifeministički", pa su te organizacije bile oblik muške kontrole i dominacije (str. 242). Ravličić daje pregled liberalnoga, socijalističkoga i radikalnoga feminizma, u okviru kojeg skicira ekofeminističke ideje, preciznije: ideje kulturnog ekofeminizma. S tim u vezi autor propitkuje i poziciju feminizma u Jugoslaviji, s detaljnijim osvrtom na razvoj, utjecaj i vidljivost feminističkih ideja u Hrvatskoj, Srbiji i Bugarskoj.

Iako je oblikovan potkraj 1960-ih, *ekologizam* kao ideologija svoja utemeljenja pronalazi u tradicijama drevne Indije, Kine i Grčke. Važno je naglasiti da je i "ekološki pokret znatno stariji od ideologije", a njegovi počeci sežu u 19. stoljeće (str. 269). Danas je ekologizam postao i globalni pokret i globalna ideologija. Autor upozorava i na distinkciju između ekologizma kao ideologije utemeljene na biocentričkoj ili ekocentričkoj orijentaciji, s jedne strane, i *environmentalizma* kao reformističkoga pristupa primarno orijentiranog na zaštitu prirode radi ljudske koristi, s druge strane. Ekologizam pokriva uistinu široku lepezu ideja, vrijednosti i pristupa, a autor ističe i predstavlja neke od njih – ekologija, holizam, antiindustrijalizam, održiv razvoj definiran prema Dobsonu kao razvoj koji "teži društvu 'dragovoljne jednostavnosti' s ograničenom proizvodnjom i potrošnjom, ali većom duhovnošću" (str. 279), decentralizacija ... Može se govoriti o uistinu raznolikim i međusobno različitim

tipovima ekologizama, a Ravlić analizira konzervativni, pragmatični, socijalistički ekologizam (ili ekosocijalizam) te anarho-ekologizam (ili ekoanarhizam), u okviru kojeg se osvrće na socijalnu ekologiju i bio-regionalizam, te u konačnici iznosi ideje dubinske ekologije. Zbog ekonomske nerazvijenosti regije i njezine društvene i političke strukture moderni je ekologizam u Jugoistočnoj Europi bio ograničen. Autor daje prikaz ekoloških ideja i njihova utjecaja u Hrvatskoj i u Sloveniji.

Religijski fundamentalizam je "jedan od najkurentnijih pojmova u istraživanju modernih ideologija i pokreta" (str. 303). Riječ je o važnoj ideologiji koja je utjecaj zadobila u zadnjoj četvrtini 20. stoljeća, iako se u židovskoj i kršćanskoj – preciznije: katoličkoj i protestantskoj – varijanti javlja u 19. stoljeću, a u islamskoj na početku 20. stoljeća. Kad se govori o fundamentalizmu, autor ističe da je riječ o vrlo spornom terminu, koji je najčešće osporavan zbog nekritičke uporabe, posebno u medijima, no i zbog njegova kritičkog odnosa prema modernosti, zbog čega se može odrediti i kao "antiideologija anti-modernosti" (str. 306). Krucijalno je pitanje mogu li se, i kako, religijski fundamentalizmi promatrati kao jedinstvena ideologija ako su im temelji različiti, no Ravlić detaljno analizira zajedničke nosive ideje svih oblika fundamentalizma – religija, doslovnost, antisekularizam, antimodernost, militantnost i tradicija – te upozorava na mijene i oblike kršćanskoga (protestantskog i katoličkog), židovskoga i islamskoga fundamentalizma. Na prostoru Jugoistočne Europe egzistirale su stranke i grupacije koje je karakterizirala određena doza fundamentalizma, ali one su bile marginalne, a njihov je politički utjecaj bio neznan.

Zadnje poglavlje donosi analizu promjene statusa pojma ideologije u društvenim znanostima, koja je definitivno povezana s promjenama pozicije realnih političkih ideologija i njihovih nositelja/ica. U tom kontekstu autor govori o tri vala afirmacije, odnosno tri vala negacije ideologije, iz čega slijedi nezaobilazno pitanje – možemo li govoriti o kraju ili o trijumfu ideologije? Autor detaljno razmatra argumente za obje opcije, pozivajući se na najpoznatije teoretičare i njihove teorijske prognoze (Bell, Fukuyama, Huntington ...). Prošlo stoljeće obilježile su mnoge ideologije, njihovi usponi, ali i padovi, koji su upućivali na smrt političkih ideologija. Međutim, ideološka slika današnjice demantira tezu o smrti ideologija, jer je, naprotiv, na djelu svojevrstan *revival* ideologija, odnosno evidentna je "vitalnost nekih starih i novih velikih ideologija", poput globalizma i populizma. Politička ideologija ima dvostruko lice – ona je, s jedne strane, rođena iz demokratizacije politike i njezin je nužan element jer akumulira "važna ljudska iskustva i spoznaje o političkoj moći i njezinoj upotrebi", no ona, s druge strane, isto tako sadrži distorzirane spoznaje, simplifikacije i stereotipe kojima se mogu legitimirati dominacija i dezintegracija društva. Iako je ideologija sredstvo kojim ljudi "pokušavaju osmisliti svoje djelovanje" te mu odrediti ciljeve i značenja, tragična iskustva 20. stoljeća pokazala su da se "ljudsko traganje za značenjem može ... postići propagandom, stereotipima, simboličkom manipulacijom". Velike opasnosti svojstvene političkoj ideologiji, kao i iskustva rata, revolucija i masovnih stradanja, prikrivaju "da je ideologija skup političkih ideja i vrijednosti koje su spravljene za ljudsko orijentiranje i djelovanje u beskrajno složenom političkom svijetu" (str. 355-356).

Knjiga *Svjetovi ideologije* vrlo precizno, detaljno i za čitatelje/ice nadasve inspirativno i informativno odgovara na niz pitanja o genezi, stožernim misliocima/misliteljicama i elementarnim premisama određenih ideologija, tenzija i proturječja koja se u njima javljaju, odnosu ideologije

i znanosti, statusu ideologije u znanosti te kraju, odnosno trijumfu, ideologija na početku 21. stoljeća ... Taj zahtjevan intelektualni zahvat donosi i kontekstualizirani opis povijesti i važnosti osam političkih ideologija na području Jugoistočne Europe, pa ova knjiga funkcionira i kao vrlo dragocjen i poticajan vodič kroz kompleksne i vibrantne svjetove ideologija na globalnoj, regionalnoj i nacionalnoj razini.

Marija Geiger Zeman

doi:10.5559/di.22.2.10

Mark Fisher KAPITALISTIČKI REALIZAM Zar nema alternative?

Naklada Ljevak, Zagreb, 2011., 140 str.

Kapitalizam se nakon 1989. predstavlja kao jedini realistički političko-ekonomski sustav. Kakvi su učinci toga "kapitalističkog realizma" na rad, kulturu, obrazovanje i mentalno zdravlje? Može li se zamisliti alternativa kapitalizmu koja nije neki povratak na diskreditirane modele državne kontrole? Ova tvrdnja i pitanja u vezi s njom jesu sukob propitkivanja ove knjige. Put kojim autor to pokušava razlučiti sastoji se od devet poglavlja. Mark Fisher je pisac, teoretičar i predavač. Jedan je od utemeljitelja Odjela za istraživanje kibernetike kulture. Danas je gostujući predavač u Centru za kulturne studije na Goldsmithsu, Londonskom sveučilištu, i mentor iz filozofije u City Literary Institute u Londonu.

Prvo poglavlje knjige nosi naslov *Lakše je zamisliti kraj svijeta nego kraj kapi-*

talizma. Ta krilatica označuje što Fisher smatra kapitalističkim realizmom: rašireni predosjećaj da je kapitalizam jedini održivi politički i ekonomski sustav i da je nemoguće zamisliti alternativu. Moć kapitalističkog realizma izvodi se iz načina na koji obuhvaća i proždire svu prijašnju povijest. To je učinak njegova "sustava jednakosti", kojim svim kulturnim objektima može pridati monetarnu vrijednost. Kapitalizam je ono što je ostalo pošto su uvjerenja spala na razinu obreda ili simboličke razradbe i preostao je jedino potrošač-gledatelj. Prema Baidou, živimo u proturječju. Pristaše ustanovljenoga poretka ne mogu ga nazvati sjajnim, pa su umjesto toga odlučili reći da je sve ostalo užasno. Alternativno i neovisno ne osnažuju danas nešto izvan *mainstream*-kulture: oni su stilo-vi unutar *mainstream*-kulture.

Što bi bilo da ste održali prosvjed i da su na njega svi došli, naziv je drugoga poglavlja. Antikapitalizam se naširoko diseminira u kapitalizmu. Uloga kapitalističke ideologije, prema Fisherovu mišljenju, jest prikriti činjenicu da operacije kapitala ne ovise o nekoj vrsti subjektivnoga pretpostavljenog uvjerenja. Prevladavajuća ideologija, navodeći Žižeka, jest ideologija cinizma; ljudi ne vjeruju u ideološku istinu, ideološke tvrdnje ne shvaćaju ozbiljno. Cinična je distanca način da zatvorimo oči. Kapitalistička ideologija sastoji se upravo od precjenjivanja uvjerenja u smislu unutarnjega subjektivnog stava, nauštrb uvjerenja koje artikuliramo u svojem ponašanju. Sve dok vjerujemo da je kapitalizam loš, slobodni smo nastaviti sudjelovati u kapitalističkoj razmjeni. Neprestano, prema Fisheru, treba imati na umu da je kapitalizam hiperapstraktna impersonalna struktura i da ona ne bi bila ništa bez naše pomoći.

"Kapitalistički realizam" nije izvorna jezična kovanica. Ono što je novo u vezi s uporabom termina jest njegovo opsežnije značenje. O tome autor raspravlja u trećem poglavlju *Kapitalizam i Realno*. Kapitalistički realizam nalik je prožimajućoj